

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA ERTAK O'QITISH ORQALI BADIY ASARNI TAHLIL QILISHGA O'RGATISH

Chimirova Sevinch

JDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 2-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Bu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga ertaklar yordamida badiiy asarni tahlil qilishga o'rgatish, ertak turlari va ularning o'quvchiga ta'siri haqida yoritiladi.*

***Kalit so'zlar:** Ertaklar, badiiy asar tahlili, metodlari, xalq og'zaki ijodi.*

Ma'lumki, hayotimiz turli qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar va to'siqlardan iborat. Masalan, yaxshi-yomon, katta-kichik, achchiq-chuchuk, baland-u past va hokazo. Ularning har biri o'ziga xos xususiyat va ma'noga ega. Bularni anglab farqlay olish esa har bir inson tafakkuri, dunyo qarashi va fikrlash doirasiga bog'liq.

Dunyoqarashning bunday shakllari esa, albatta, badiiy adabiyotlar, asarlar yordamida shakllanadi. Badiiy adabiyotlar va kitoblar o'qishning dastlabki bosqichi bu maktabgacha va boshlang'ich sinf davrlari hisoblanadi. Maktabgacha davrda asosan tinglab tushuniladi. Boshlang'ich sinflarda esa ham o'qib ham eshitib tushunish shakllanadi. Ana shu jarayonni tog'ri tanlash kerak. Bolalar yaxshi tushunishlari uchun asar kichik hajmli, soda aniq va hayotga yaqin bo'lishi lozim. Bolalar uchun mos asarlarga xalq og'zaki ijod namunalari misol bo'la oladi.

Xalq og'zaki ijodi- ota-bobolarimiz aytmoqchi bo'lgan pand nasixatlar, xalqimizning urf odatlari, an'analari, milliyligimiz, yog'rilgan og'zaki ijod namunalari hisoblanadi. Ularning barchasi insonni yaxshilikka, mehnatsevarlikka, to'g'rilikka o'rgatadi. Xalq og'zaki ijodida ertaklar alohida ahamiyatga ega.[1]

[1]. Madayev Omonulla „O'zbek xalq og'zaki ijodi " Toshkent „Mumtoz so'z" 2010 - yil , 228 bet .

Ertaklar-hayot haqiqatiga asoslangan xayot va fantaziya xususiyatlari bilan yo'g'rilgan odamlarga ibrat beruvchi og'zaki ijod namunalari hisoblanadi. O'zbeklar o'rtasida ertaklar varoq, cho'pchak, masala kabi atamalar bilan yuritiladi. Ertaklar quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- 1) Og'zaki hikoyaga asoslangan
- 2) Voqealarning ongli tarzda xayoliy uydurmalar orqali aks ettirilishi
- 3) Estetik vazifalarning yetakchilik qilishi
- 4) O'ziga xos badiiy qolib hamda tilga ega bo'lishi (bir bor ekan, bir yoq

ekan kabi maxsus boshlanmalar bilan boshlanib murod-maqсадiga yetibdilar, kabi maxsus tugallanmalar bilan yakunlanadi).

Xalq ertaklari mazmunan 3 guruhga bo'linadi .

1. Hayvonlar haqidagi hamda majoziy ertaklar
2. Sehrii fantastik ertaklar
3. Hayotiy maishiy ertaklar[2]

Hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq ma'rifiy g'oyani amalga oshirish maqsadida yaratiladi. Hayvonlar haqidagi ertaklarda hayvonlarda odamlarning xislatlari bo'ladi. Ya'ni odamlar orasidagi munosabatlarni hayvonlar orqali tushuntiriladi. Bolalarda hayvonlar haqidagi ertaklar yordamida hayvonlar haqidagi daslatbki tasavvurlarni shakllantirishga yordam beradi.nMasalan, juda ko'p ertaklarda laylakning tumshug'i Juda uzun bo'lishi, bo'rilarning yirtqich hayvonlar ekanliklari haqidagi dastlabki ma'lumotlarga ega bo'ladi. Bunday ertaklarga "Bo'ri bilan laylak", "Xo'roz bilan tulki", "Suvsanbil" kabilar misol bola oladi. Xususan, "Suvsanbil" ertagi odamlardan bezor bolgan hayvonlar "Suvsambil" degan joyga ketishim tasvirlanadi. Bu ertakda ho'kiz, eshak, xo'roz,arilar, yumronqoziq kabi hayvonlar ishtirok etadi va ahil bolganliklari uchun ertak uchun bo'rilarga ham qarshi tura oladilar. Suvsambilni o'zlariga makon qiladilar. Bu ertak orqali uy hayvonlariga ozor bermaslikni o'rgatish mumkin.

Sehirli afsonaviy ertaklarda asosan insonlarning hayoti ularning tabiatga munosabati, dunyoqarashida yaxshilik va go'zallik haqidagi qarashlari ,umid orzulari ifodalanadi. Sehirli afsonaviy ertaklar o'z nomi bilan fantaziyaga boy ertaklar hisoblanadi. Bunday ertaklarga Hamid Olimjonning "O'zi uchar gilamlar", "Betoqat uchgan otlar", "O't bog'lagan qanotlar", "Bola bop qolgan chollar" kabi ertak tasvirlari aynan sehirli ertak matnlari bog'liq hisoblanadi. [1]

Bolalarning tasavvur doirasi, fantaziyasining boyishida demak sehirli ertaklarning o'rni beqiyos ekan. Xalq ongida insonning biror yaxshiligi, albatta taqdirlanishi lozim. Asar qahramoni semrug'ga, ayiqqa, laylakka ko'rsatgan yordami evaziga mushkullari oson bo'ladi. Uning yordamidan foydalangan hayvonlar keyinchalik sehirli imkoniyatlari bilan qahramon hamrohiga va biror oliyjanob maqsadni qo'lga kiritish vositasiga aylanadi. Ayrim ertaklarda esa adolat aynan mana shu yaxshilik evaziga g'alaba qozonadi. Masalan "Ur toqmoq" ertagida chol o'zi davolagan laylakdan "qaynar xumcha", "ochil dasturxon", "ur to'qmoq" kabi sehirli narsalarni oladi. Lekin do'sti uni aldab, qaynar xumchani ham, ochil dasturxonni ham olib qoladi. Chol olib kelgan keyingi narsani "ur toqmoq"ni olib qolmoqchi bo'lib uni ishlatib ko'radi. Shunda ur toqmoq uni savalab ketadi. Keyin do'sti undan ur to'qmoqni to'xtat deb iltimos qiladi va unga olgan narsalarini qaytarib beradi. Bu ertak orqali o'quvchiga birovning narsasini olmaslikka, har doim rost gapirishga chorlash mumkin.

Maishiy ertaklar. Maishiy ertaklar mazmun jihatidan hayvonlar, sehirli ertaklardan bevosita hayotiy voqea hodisalar haqida hikoya qilishi bilan farqlanadi. To'g'ri bu turdagi ertaklarda sehirli fantastik belgilarning mavjudligini inkor qilib bo'lmaydi. Ammo umumiy ifoda chegarasi maishiy ertaklarda ancha cheklangan. Chunki ularda xalq, avvalo oddiy odamlar qo'lidan keladigan ishlar yuzasidan fikr yuritiladi. Bevosita real hayot, turmushda ro'y berishi mumkin bo'lgan voqealar asos qilib olinadi.

[1] Madayev Omonulla „O'zbek xalq og'zaki ijodi " Toshkent . „Mumtoz so'z" 2010- yil . 228 bet .

[2] . Sherboyeva Nodira Jumayeva "Bolalar adabiyoti nazariyasi fanidan amaliy mashg'ulot" Uslubiy qo'llanma. Jizzax 2003-yil

Ular haqiqiy hayotdagi inson-millat vakili (hox ijobiy hox salbiy bo'lsin) uning imkoniyati darajasidagi jismoniy kuchi, ilmi, aqliga voqealar zaminida tavsif beriladi. Aksariyat hollarda asar qahramonlarining ismlari qayd etilmaydi. Chol-kampir, bir odam, qiz, kambag'al, boy kabi insonlar maskur ertaklarning qahramonlari bo'lib kelaveradi. Ba'zan esa asar qahramoni haqida to'liq ma'lumotlar ham berilishi mumkin. Bunday asarlarga misol qilib "Uch og'a-ini botirlar", "Tohir va Zuhra", "Xurshid oy", "Ayoq", "Zolim podsho" va boshqa ertaklarni misol qilib keltirishimiz mumkin. "Uch-og'a ini" ertagida bir cholning uch o'g'li bo'ladi. Chol o'g'illarini o'z baxtlarini topishlari uchun safarga jo'natadi. Ularga shunday deb tayinlaydi: „To'g'ri bo'ling, bexavotir bo'lasiz, maqtanchoq bo'lmang , uyatda qolmaysz, dangasa bolmang, baxtsiz bo'lmaysiz". O'g'illar safar davomida turli qiyinchiliklarga duch kelsada, bu to'siqlardan cholning tarbiyasi tufayli eson-omon o'tadilar. Ertak oxirida podshohning qizlariga uylanadi va baxtli hayot kechiradilar.[1]

Misol uchun 1-sinf o'qish savodxonligida "Rostgo'y bola" nomli ertakni ko'rib chiqaylik. Bunda o'qituvchi o'quvchiga topshiriq beradi. Har bir o'quvchi o'zi alohida mustaqil o'qish yoki gaplarni ketma-ket o'qiydi. Ertak tugaganidan keyin darsda qatnashmayotgan o'quvchidan ertak mazmuni nimada ekanligini so'raymiz. Bu bilan biz o'quvchilarni darsga diqqat bilan quloq solishlarini nazorat qilgan bo'lamiz. Ertakning mazmuni quyidagicha bo'ladi. Qadim zamonda bir podsho bo'ladi. U doimo tushkun kayfiyatda yurar ekan. Buning sababi esa uning farzandi yo'q ekan. Shunda shoh farzand asrab olmoqchi bo'ladi va shahardagi barcha bolalarga gul urug'larini tarqatib chiqishni buyuradi. Kimning guli chiroyli bo'lsa, shuni farzand qilib olaman debdi. Oradan ancha vaqt o'tgach berilgan gullarni ko'rish uchun podshoh shaharni aylanib chiqibdi. Qancha chiroyli gullar bo'lsa ham ularni tanlamabdi. Bir chekkada turgan bolaning gulini ko'rmoqchi bo'lgan ekan, qarasaki bola gulsiz tuvakni ko'tarib turibdi. Podshoh "seni guling qani?" deb so'ragan ekan. Bola shunda: gul urug'i unib chiqmaganini aytibdi. Podshoh endi sen mening farzandimsan, aslida gul urug'i unib chiqmasligi kerak edi, deb bolani o'ziga farzand qilib asrab olibdi. [3].

[3] T. G'afforova , E. Shodmonov, G. Eshturdiyev . O'qish kitobi .1-sinf uchun darslik „Sharq " Toshkent - 2017 - yil,128bet .

Bu ertak orqali biz o'quvchilarni doimo rost gapirishga o'rgatamiz. O'quvchilarga "podshoh nima uchun doimo tushkun kayfiyatda yurar edi?", "nega podshoh gul o'stirmagan bolani tanladi?" kabi savollar bilan ularning tushunganlik darajasini tekshirib ko'ramiz.

Bolalarning ertaklar yordamida hayotga bo'lgan munosabati, insonlar orasidagi aloqalarini, vatanga bo'lgan, do'stlarga bo'lgan hurmati ortadi. Ularni qadrlashni o'rganadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga va kichik maktab yoshidagi o'quvchilariga ko'p ertaklar aytib berilsa yok o'qitilsa ularning xarakterlarida ijobiy o'zgarishlar tobora ortib boradi. Ertak qahramonlarining yaxshi xislatlarini oladi, yomon xislatlarini olmaslikka harakat qiladi. Ertakdagi salbiy yoki ijobiy qahramonlarini to'g'ri yoki noto'g'ri ishlarini bir-biridan ajratishni o'rganadi. Bu jarayon badiiy asarni tahlil qilishning ilk bosqichi hisoblanadi. Demak ertaklarning tahlili bo'lgan bolalar, biror badiiy asarni tahlil qilish jarayonida ham qiyinchilikka uchramaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Madayev Omonulla „Ózbek xalq og'zaki ijodi " Toshkent „Mumtoz so'z" 2010 - yil, 228 bet .
2. Sherboyeva Nodira Jumayeva „Bolalar adabiyoti nazariyasi fanidan amaliy mashg'ulot" Uslubiy qo'llanma. Jizzax 2003-yil
3. T. G'afforova , E. Shodmonov, G. Eshturdiyev . O'qish kitobi .1-sinf uchun darslik,„Sharq " Toshkent - 2017 -yil ,128bet .